

๓๐. ปฐมญาณวัตถุแห่งปัจจุสมุปบาท

Fundamental Knowledge Base of the Dependent Origination

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2015

ความสำคัญของบทความ

ธรรมชาติของมนุษย์โลกคนไทยอย่างหนึ่ง คือ ชอบอยากรู้อย่างเห็นเรื่องคนอื่นมากกว่าเรื่องของตัวเอง จะได้มีเรื่องไว้นินทาหลังอาหารเที่ยง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท คือ เป็นอาหารเสริมเลี้ยงสมอง ไม่ต้องใช้อาหารประเภทชีวะโมเลกุล แต่คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เน้นการค้นหาความรู้จากแหล่งในตนเอง คือ ร่างกายและจิตใจเป็น “ธรรมกาย” หมายถึง ที่ประชุมแห่งธรรมทั้งหลาย เมื่อรู้เห็นตัวตนภายในดี มากแล้ว ก็ย่อมรู้เห็นตัวตนของสิ่งภายนอก แล้วอะไรคือมูลฐานแห่งความรู้ (ปฐมญาณ) ที่จะใช้เป็นธรรมเครื่องค้นหาพระโมกขธรรม อันเป็นธรรมทำให้หลุดพ้นจากวัฏฏะนี้ได้ นั่นคือ (๑) “พลังอำนาจแห่งจิต” ที่เป็นสมาธิ ที่ประกอบด้วย “สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ” กับ (๒) “พลังอำนาจแห่งปัญญา” ที่เป็นญาณทัสสนะ ที่ประกอบด้วย “สัมมาทิฐิ-สัมมาสังกัปปะ” ที่เรียกว่า “กระบวนการคิดที่ถูกหลักธรรม” หรือ “โยนิโสมนสิการ” ที่สามารถค้นหาที่ปลายอุโมงค์ให้ “แสงสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้ทั้งหลาย” สาดส่องหรือเกิดขึ้นในสมองหรือจิตใจมนุษย์ ซึ่งเป็นวิธีการคิดที่ครอบคลุมต้นเหตุและปลายเหตุ ครอบคลุมทุกประเด็นปัญหาที่กำลังประสบ สืบสาวเรื่องราวจากเหตุไปหาผล ให้มองเห็นประเด็นปัญหาที่ซ่อนเร้นภายในด้วยวิธีคิดอย่างมีอุบายแยบยล ที่ชาญฉลาดด้วยปัญญา (หัวป่อง-คิดได้คิดออก ไม่หัวปึก: ภาษาอีสาน) ที่เป็นปัญญาวิปัสสนา นั่นคือ “ปัจจัยปริคคหญาณ-กัณฑาวิตรณญาณ-ธัมมัญญิตติญาณ” (ข้อ ๒ ในญาณ ๑๖) ที่ได้รับอนุเคราะห์จาก “จตุปปาตญาณ-ทิพพจักขุญาณ-กัมมัชฌกตาญาณ” (ข้อ ๒ ในวิชา ๓) ซึ่งเกิดจากการบำเพ็ญเพียรสมถภาวนา จนจิตบรรลุดีถึง “จตุตถฌานกุศลจิต” (อุเบกขา-เอกัคคตา) ที่เรียกว่า “จิตประภัสสร-จิตตามสภาพดั้งเดิมที่บริสุทธิ์จากนิวรณ์ทั้งหลาย” แต่กล่าวโดยย่อ คือ กระบวนการคิดในญาณความรู้ดังกล่าวนี้ ประกอบด้วย ๒ ลักษณะ ได้แก่ (๑) “อนุโลมปัจจุสมุปบาท” คือ “ปฐมฌานวัตถุ ๔๔” คือ สืบสาวจากเหตุไปหาผลเพื่อหาเหตุผล กับ (๒) “ปฏิโลมปัจจุสมุปบาท” คือ “ทุติยฌานวัตถุ ๗๗” คือ สืบสาวจากผลไปหาเหตุเพื่อดับต้นเหตุ โดยพิจารณาองค์แห่งปัจจัยในปัจจุสมุปบาท (ยกเว้น “อวิชชา”) ทั้งตาลลักษณะ “อนุโลม-ปฏิโลม” นั่นคือ “วิธีการอนุมาน” (Deductive Method) และ “วิธีการอุปมาน” (Inductive Method) วิธีคิดดังกล่าวนี้ คือ การใช้เหตุผลตามสภาพที่เป็นจริง ไม่ว่าจะอนุมานหรืออุปมานก็ตาม ให้ใช้ปัญญาไตร่ตรองอย่างมีวิจารณ์ญาณที่ถูกต้อง เห็นประโยชน์อย่างแท้จริง จึงตัดสินใจเลือกเป็นทางแก้ปัญห่อีกชั้นหนึ่ง ฉะนั้น หลักปัจจุสมุปบาทนี้ จะประยุกต์ใช้ตลอดขั้นตอนการปฏิบัติธรรม ได้แก่ (๑) กามาวจรปัญญา (๒) รูปาวจรปัญญา (๓) อรูปาวจรปัญญา และ (๔) อปริยาปนปัญญา ที่เรียกว่า “ธรรมญาณ-ธัมมญาณ-ธรรมฐิติญาณ” คือ ความรู้ในอริยมรรค ๔ และสามัญผล ๔ อันเป็นภูมิแห่งโลกุตตรธรรม และ คำว่า “โยนิโสมนสิการสัมปทา” จึงหมายถึง ความถึงพร้อมที่จะมนสิการด้วยปัจจุสมุปบาท นั่นเอง.

บทความที่ ๗๐ ประจำปี ๒๕๕๘ – ปฐมญาณวัตถุแห่งปัจฉิมรูปบาท

เมื่อกล่าวถึง คำว่า “ปัจฉิมรูปบาท ๑๒” นั้น ย่อมหมายถึงการกำหนดรู้ “สมุทัย-สมุทัยสังัจ-ทุกขสมุทัยอริยสังัจ” (ข้อ ๒ ในอริยสังัจ ๔) หรืออีกนัยหนึ่ง คือ “จุดอุปาทตญาณ-ทิพพจักขุญาณ” (ข้อ ๒ ในวิชา ๓) คือ ปัญญาหยั่งรู้สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเอง มีภพภูมิที่แตกต่างกัน ที่เรียกว่า “กัมมัสสกตาญาณ” ที่สงเคราะห์ใน “ปัจฉยปริคคหญาณ-กังขาวิตรณญาณ-ธัมมัญญูติญาณ” (ข้อ ๒ ในญาณ ๑๖) หมายถึง ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป คือรู้ว่า รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน หรือ ปัญญาหยั่งรู้ถึงลักษณะหรืออาการแห่งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย ที่สิ่งหนึ่งหรือสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง เป็นองค์ประกอบที่ช่วยเอื้อ เกื้อหนุน คำจุน เป็นเหตุ หรือเป็เงื่อนไข ให้สิ่งอื่น หรือสภาวะธรรมอย่างอื่น เกิดขึ้น คงอยู่ หรือเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาตามหลักกรรม “ปัจฉิมรูปบาท ๑๒” นั้น คือ กระบวนการคิดเพื่อให้รู้เห็น “มูลเหตุแห่งทุกข์” โดยพิจารณาตามแนว “อนุโลมปัจฉิมรูปบาท” กับ “การดับมูลเหตุแห่งทุกข์” (ทุกขสมุทัยอริยสังัจ) โดยพิจารณาตามแนว “ปฏิโลมปัจฉิมรูปบาท” (ทุกขนิโรธอริยสังัจ) ข้อพึงสังเกตอย่างหนึ่ง คือ การสังเกตพิจารณาถึง มูลรากเหง้าแห่งอกุศลธรรม คือ “อวิชา-ความไม่รู้จริง” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความไม่รู้จริงใน “อริยสังัจ ๔” ที่เรียกว่า “อวิชา ๔” นั่นคือ (๑) ไม่รู้จริง “ทุกขอริยสังัจ” (๒) ไม่รู้จริง “ทุกขสมุทัยอริยสังัจ” (๓) ไม่รู้จริง “ทุกขนิโรธอริยสังัจ” (๔) ไม่รู้จริง “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังัจ” แต่ถ้าให้ครอบคลุมใน “ปัจฉิมรูปบาท ๑๒” และ “ปัจฉิมรูปบาทนธรรม” ทั้งหลาย (รวมทั้ง กฎแห่งกรรม และ กฎแห่งกรรมของตน) ทั้งหมด เรียกว่า “อวิชา ๘” (ความไม่รู้ อริยสังัจ ๔ กาล ๓ ปัจฉิมรูปบาท ๑๒) ได้แก่

- (๑) ความไม่รู้ในทุกข์
- (๒) ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย
- (๓) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ
- (๔) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
- (๕) ความไม่รู้ในส่วนสุดเบื้องต้น (อดีตอัทธา)
- (๖) ความไม่รู้ในส่วนสุดเบื้องปลาย (อนาคตอัทธา)
- (๗) ความไม่รู้ทั้งในส่วนสุดเบื้องต้นและส่วนสุดเบื้องปลาย (ปัจจุบันอัทธา)
- (๘) ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลาย อันอาศัยกันและกันเกิดขึ้น คือ ความเป็นปัจจัยแห่งธรรมนี้

แต่อย่างไรก็ตาม ในการดับ “อวิชา” นั้น ต้องดับด้วย “ปฐมญาณ” ซึ่งประกอบด้วยหลัก ๔ อย่าง ตามหลักกรรม “อริยสังัจ ๔” ได้แก่ (๑) ความรู้จริงใน “ทุกขอริยสังัจ” (๒) ความรู้จริงใน “ทุกขสมุทัยอริยสังัจ” (๓) ความรู้จริงใน “ทุกขนิโรธอริยสังัจ” (๔) ความรู้จริงใน “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังัจ” ซึ่งความรู้จริงทั้งหมดนี้ จะนำมาพิจารณาคัดแปลงใช้กับ “องค์แห่งปัจจัยในปัจฉิมรูปบาท” (ยกเว้น “อวิชา” เรียกว่า “ญาณวัตถุ ๔๔” ได้แก่ ชรามรณะ-ชาติ-ภพ-อุปาทาน-ตัณหา-เวทนา-ผัสสะ-สพายนะ-นามรูป-

วิญญาณ-สังขาร) ว่า เกิดจาก “อวิชชา” เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ (โศกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส) ถ้าจะดับสาเหตุแห่งทุกข์ ก็คือ ดับ “อวิชชา” ทำให้จิตปราศจาก “โศกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส” นั่นคือ ความหลุดพ้นจากวัฏฏะแห่งสังสารจักร ซึ่งเป็นอารมณ์แห่งพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมหรือผู้บำเพ็ญเพียรภาวนาต้องเข้าใจถึง “กิจในอริยสัจจ์ ๔” ดังนี้

“กิจในอริยสัจจ์ ๔” หมายถึง หน้าที่อันจะพึงทำต่ออริยสัจจ์ ๔ แต่ละอย่าง หรือ ข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง และเสร็จสิ้นในอริยสัจจ์ ๔ แต่ละอย่าง จึงจะชื่อว่ารู้หรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว ได้แก่

- (๑) “ปริญญา” คือ การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์ ตามหลักว่า “ทุกข์ อริยสัจจ์ ปริญญะ” –**ทุกข์ควรกำหนดรู้** คือ การศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา นั่นคือ “ทุกข์” เป็นขั้นแกลงปัญหาที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต
- (๒) “ปหานะ” คือ การละ เป็นกิจในสมุทัย ตามหลักว่า “ทุกข์สมุทโย อริยสัจจ์ ปหาดัพพ์” –**สมุทัยควรละ** คือ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่ การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา นั่นคือ “สมุทัย” เป็นขั้นวิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไขกำจัดให้หมดสิ้นไป
- (๓) “สังนิกริยา” คือ การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ ตามหลักว่า “ทุกข์นิโรโธ อริยสัจจ์ สังนิกราดัพพ์” –**นิโรธควรทำให้แจ้ง** คือ เข้าถึง หรือบรรลุ ได้แก่ การเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ นั่นคือ “นิโรธ” เป็นขั้นชี้บอกภาวะปราศจากปัญหา อันเป็นจุดหมายที่ต้องการ ให้เห็นว่าการแก้ปัญหานั้นไปได้ และจุดหมายนั้นควรเข้าถึง ซึ่งจะต้องทำให้สำเร็จ
- (๔) “ภาวนา” คือ การเจริญ เป็นกิจในมรรค ตามหลักว่า “ทุกข์นิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจ์ ภาเวตัพพ์” –**มรรคควรเจริญ** คือ ควรฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย ได้แก่ การลงมือแก้ปัญหานั้น นั่นคือ “มรรค” เป็นขั้นกำหนดวิธีการ ขั้นตอน และรายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติในการลงมือแก้ปัญหานั้น

ฉะนั้น กิจทั้ง ๔ ประการ ในอริยสัจจ์ ๔ ดังกล่าวข้างต้น คือ กระบวนการสร้างปัญญา (ญาณ) ให้เกิดขึ้นตามสภาพที่เป็นจริง ที่นำมากำหนดรู้หมายจำใน “องค์แห่งปัจจัยในปฏิจจนุปบาท” ทั้ง ๑๑ องค์ ได้แก่ ชรา มรณะ-ชาติ-ภพ-อุปาทาน-ตัณหา-เวทนา-ผัสสะ-สพายตนะ-นามรูป-วิญญาณ-สังขาร ตามลำดับ ซึ่ง “กิจในอริยสัจจ์ ๔” ดังกล่าวนี้นี้ คือ “มัมมญาณ” (ปัญญาในอริยมรรค ๔ และอริยผล ๔) ซึ่งจะเกิดคู่กับ “ปัจจเวกขณญาณ” ที่เรียกว่า “อันวญาณ” อันเป็นญาณทบทวนกิจทั้ง ๔ ในอริยสัจจ์ ๔ ดังกล่าว นั่นคือ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ (๑) สारวรู้มรรค (๒) สारวรู้ผล (๓) กิเลสที่ละแล้ว (๔) กิเลสที่เหลืออยู่ และ (๕) นิพพาน เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓. ปฐมญาณวัตตสูตร

ว่าด้วย ญาณวัตต ๔๔

(พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 183 –187 FILE 26)

[๑๑๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่าน อนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง “ญาณวัตต ๔๔” แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟังซึ่ง “ญาณวัตต” นั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว

[๑๑๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ “ญาณวัตต ๔๔” เป็นไฉน ดังนี้

หมวดที่ ๑

ความรู้ในชราและมรณะ ๑

ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งชราและมรณะ ๑

ความรู้ในความดับแห่งชราและมรณะ ๑

ความรู้ในปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ ๑

หมวดที่ ๒

ความรู้ในชาติ ๑

ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งชาติ ๑

ความรู้ในความดับแห่งชาติ ๑

ความรู้ในปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งชาติ ๑

หมวดที่ ๓

ความรู้ในภพ ๑

ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งภพ ๑

ความรู้ในความดับแห่งภพ ๑

ความรู้ในปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งภพ ๑

หมวดที่ ๔

ความรู้ในอุปาทาน ๑

ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งอุปาทาน ๑

ความรู้ในความดับแห่งอุปาทาน ๑

ความรู้ในปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งอุปาทาน ๑

หมวดที่ ๕

- ความรู้ในตัณหา ๑
- ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งตัณหา ๑
- ความรู้ในความดับแห่งตัณหา ๑
- ความรู้ในปฏิบัติทออันให้ถึงความดับแห่งตัณหา ๑

หมวดที่ ๖

- ความรู้ในเวทนา ๑
- ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งเวทนา ๑
- ความรู้ในความดับแห่งเวทนา ๑
- ความรู้ในปฏิบัติทออันให้ถึงความดับแห่งเวทนา ๑

หมวดที่ ๗

- ความรู้ในผัสสะ ๑
- ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งผัสสะ ๑
- ความรู้ในความดับแห่งผัสสะ ๑
- ความรู้ในปฏิบัติทออันให้ถึงความดับแห่งผัสสะ ๑

หมวดที่ ๘

- ความรู้ในสพายตนะ ๑
- ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งสพายตนะ ๑
- ความรู้ในความดับแห่งสพายตนะ ๑
- ความรู้ในปฏิบัติทออันให้ถึงความดับแห่งสพายตนะ ๑

หมวดที่ ๙

- ความรู้ในนามรูป ๑
- ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งนามรูป ๑
- ความรู้ในความดับแห่งนามรูป ๑
- ความรู้ในปฏิบัติทออันให้ถึงความดับแห่งนามรูป ๑

หมวดที่ ๑๐

- ความรู้ในวิญญาน ๑
- ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งวิญญาน ๑
- ความรู้ในความดับแห่งวิญญาน ๑
- ความรู้ในปฏิบัติทออันให้ถึงความดับแห่งวิญญาน ๑

หมวดที่ ๑๑

ความรู้ในสังขาร ๑

ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งสังขาร ๑

ความรู้ในความดับแห่งสังขาร ๑

ความรู้ในปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสังขาร ๑

คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย เหล่านั้นเรียกว่า “ญาณวัตถุ ๔๔”

[๑๒๐] คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย ก็ “ชราและมรณะ” เป็นไฉน

ความแก่ ภาวะของความแก่ ฟันหลุด ผมหงอก หนังเป็นเกลียว ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่ห่อหมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่า “ชรา”

ความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน ความทำลาย ความอันตราย มฤตยู ความตาย กาลกิริยา ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งอินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ นี้เราเรียกว่า “มรณะ”

ชราและมรณะ ดังพรรณนามาฉะนี้ เรียกว่า “ชราและมรณะ” เพราะชาติเกิด ชราและมรณะจึงเกิด เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ ความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ อาชีพชอบ ๑ พยายามชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ความตั้งใจไว้ชอบ ๑ เป็น “ข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับชราและมรณะ” (อริยมรรคมีองค์ ๘)

[๑๒๑] คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย อริยสาวก (๑) รู้ชัดซึ่งชราและมรณะอย่างนี้ (๒) รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งชราและมรณะอย่างนี้ (๓) รู้ชัดซึ่งความดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ (๔) รู้ชัดซึ่งปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ นี้ชื่อว่า “ความรู้ในธรรมของอริยสาวก” นั้น (ธัมมญาณ)

อริยสาวกนั้น นานัยในอดีตและอนาคตไปด้วยธรรมนี้ ซึ่ง (๑) ตนเห็นแล้ว – **ทิฏฐุ** ด้วยญาณจักขุ รู้แล้ว – **วิทิตถุ** ด้วยปัญญา (๒) ให้ผลไม่มีกำหนดกาล – **อกาลิกถุ** ให้ผลในลำดับแห่งการรู้แจ้งแทงตลอดไม่ละเลยกาลใดๆ เลย (๓) อันตนได้บรรลุแล้ว – **ปตุถุ** ถึงแล้ว (๔) อันตนหยั่งรู้แล้ว – **ปริโยคาพุเทน** เข้าถึงด้วยปัญญา

สมณะหรือพรหมณ์ในอดีตกาลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ได้รู้ชราและมรณะ ได้รู้เหตุเป็นแดนเกิดแห่งชราและมรณะ ได้รู้ความดับแห่งชราและมรณะ ได้รู้ปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ เหมือนอย่างที่เราอยู่ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น

สมณะหรือพราหมณ์ในอนาคตกาลแม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งก็จักรู้ชราและมรณะ จักรู้เหตุเป็นแดนเกิดแห่งชรา และมรณะ จักรู้ความดับแห่งชราและมรณะ จักรู้ปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ เหมือนอย่างที่เราอยู่ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น นี้ชื่อว่า “อันวยญาณของอริยสาวก” นั้น (อันวยญาณ)

[๑๒๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความรู้ ๒ อย่าง คือ **ธรรมญาณ (ธัมมญาณ = ปัญญาในมรรคญาณ-ผลญาณ: อปริยาปนินปัญญา) ๑ อันวยญาณ (ปัจจุเวกขณญาณ) ๑** เหล่านี้ของพระอริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ที่สุด ผ่อง คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกนี้ เราเรียกว่า (๑) **ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิบบ้าง (๒) ผู้ถึงพร้อมด้วยทศนะบ้าง (๓) ผู้มาสู่สัทธรรมนี้บ้าง (๔) เห็นสัทธรรมนี้บ้าง (๕) ประกอบด้วยญาณของพระเสขะบ้าง (๖) ประกอบด้วยวิชาของพระเสขะบ้าง (๗) ถึงกระแสแห่งธรรมบ้าง (๘) เป็นอริยบุคคลผู้มีปัญญาเครื่องฆ่า แรกกิเลสบ้าง (๙) อยู่ชิตประตอมตะนิพพานบ้าง**

[๑๒๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชาติเป็น โฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลายก็ภพเป็น โฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ อุปาทานเป็น โฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็คตินหาเป็น โฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เวทนาเป็น โฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผัสสะเป็น โฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สพยตนะเป็น โฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็นามรูปเป็น โฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญาณเป็น โฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารเป็น โฉน สังขารมี ๑ คือ กายสังขาร ๑ วจิตสังขาร ๑ จิตตสังขาร ๑ นี้เรียกว่า “สังขาร” เพราะอวิชชาเกิด สังขารจึงเกิด เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ “อริยมรรคมีองค์ ๘” นี้ เท่านั้น คือ ความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ อาชีพชอบ ๑ พยายามชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจไว้ชอบ ๑

[๑๒๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกรู้ชัดสังขารอย่างนี้ รู้ชัดเหตุเป็นแดนเกิดแห่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้ นี้ชื่อว่า “ความรู้ในธรรมของอริยสาวก” นั้น อริยสาวกนั้นย่อมดำเนินในอดีตและอนาคตไปด้วยธรรมนี้ซึ่งตนเห็นแล้ว รู้แล้ว ให้ผลไม่มี กำหนดกาล อันตนได้บรรลุแล้ว อันตนหยั่งรู้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์ในอดีตกาลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ได้รู้สังขาร ได้รู้เหตุเป็นแดนเกิดแห่งสังขาร ได้รู้ความดับแห่งสังขาร ได้รู้ปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสังขาร เหมือนอย่างที่เราอยู่ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น สมณะหรือพราหมณ์ในอนาคตกาลแม้เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็จักรู้สังขาร จักรู้เหตุเป็นแดนเกิดแห่งสังขาร จักรู้ความดับแห่งสังขาร จักรู้ปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสังขาร เหมือนอย่างที่เราอยู่ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น นี้ชื่อว่า “อันวยญาณของอริยสาวก” นั้น

[๑๒๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความรู้ ๒ อย่าง คือ **ธรรมญาณ ๑ อำนวยญาณ ๑** เหล่านี้ ของอริยสาวก เป็น
ธรรมชาติบริสุทธิ์ผุดผ่อง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกนี้ เราเรียกว่า (๑) **ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูมิจำบาก** (๒) **ผู้ถึง
พร้อมด้วยทศนะบ้าง** (๓) **ผู้มาสู่สัจธรรมนี้บ้าง** (๔) **เห็นสัจธรรมนี้บ้าง** (๕) **ประกอบด้วยญาณของพระ
เสขะบ้าง** (๖) **ประกอบด้วยวิชาของพระเสขะบ้าง** (๗) **ถึงกระแสแห่งธรรมบ้าง** (๘) **เป็นอริยบุคคลผู้มี
ปัญญาเครื่องชำระกิเลสบ้าง** (๙) **อยู่ชดประค่อมตะนิพพานบ้าง** ดังนี้

จบปฐมญาณวัตตสูตรที่ ๓ -----

ว่าด้วย **ธัมมญาณและอำนวยการ**

(พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 590 FILE 78)

[๘๒๕] “**ธัมมญาณ**” เป็น โฉน

ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า “**ธัมมญาณ**”

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงส่งนัย คือ “**ปัจจบเวกขณญาณ**” ไปในอดีตและอนาคตด้วยธรรมนี้ ที่พระองค์ (๑)
ทรงรู้แล้ว (๒) **ทรงเห็นแล้ว** (๓) **ทรงบรรลุแล้ว** (๔) **ทรงรู้แจ้งแล้ว** (๕) **ทรงหยั่งถึงแล้ว** ว่า

ในอดีตกาล สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้รู้ทุกข์แล้ว ได้รู้ทุกขสมุทัยแล้ว ได้รู้ทุกขนิโรธแล้ว ได้
รู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นก็ได้รู้ทุกข์นี้เอง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นก็ได้
ได้รู้ทุกขสมุทัยนี้เอง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็ได้รู้ทุกขนิโรธนี้เอง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็ได้
รู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทานี้เอง

ในอนาคตกาล สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง จักรู้ทุกข์ จักรู้ทุกขสมุทัย จักรู้ทุกขนิโรธ จักรู้ทุกขนิ
โรธคามินีปฏิปทา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็จักรู้ทุกข์นี้เอง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็จักรู้ทุกข
สมุทัยนี้เอง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็จักรู้ทุกขนิโรธนี้เอง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็จักรู้ทุกขนิ
โรธคามินีปฏิปทานี้เอง

(มีสติสัมปชัญญะ) ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนประตู **ปัญญา** ปัญญาในทฤษฎี ปัญญาผละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฐิ ในการสังนัย คือ **“ปัจจเวกขณญาณ”** ไปนั้น อันใด นี้เรียกว่า **“อัญญาณ”**

จบ ธรรมญาณและอัญญาณ -----

ในอันดับต่อไปนี้เป็นการศึกษา **“องค์แห่งปัจจัยในปฏิจสมุปบาท”** (ยกเว้น **“อวิชชา”**) ที่เรียกว่า **“ญาณวัตถุ ๗๗”** สำหรับ คำว่า **“ธมฺมาภูตฺติญาณํ-ธรรมฐิตฺติญาณ”** คือ **ความรู้ในปัจจยการ** อนึ่ง **“ปัจจยการ”** (อิทัปปัจจยตา-ปฏิจสมุปบาท) เรียกว่า **“ธรรมฐิติ”** เพราะเป็นเหตุของปวัตติฐิติแห่งธรรมทั้งหลาย ญาณในธรรมฐิตินี้ ชื่อว่า **“ธรรมฐิตินญาณ”** โดยแบ่งออกเป็น ๑๑ บท (หมวด) ได้แก่ **ชรามรรณะ-ชาติ-ภพ-อุปาทาน-ตัณหา-เวทนา-ผัสสะ-สพายตนะ-นามรูป-วิญญาน-สังขาร** ตามลำดับ บทละ ๗ ข้อวัตถุ รวมทั้งหมดเป็น ๗๗ วัตถุ (สตตตตตตตต) ข้อพิจารณาในกระบวนการคิดนั้น จะมี ๒ ลักษณะ ได้แก่ (๑) **“อนุโลมปฏิจสมุปบาท”** คือ พิจารณาสืบหาสาเหตุของทุกข์ คือ ความรู้ว่า **“มีอวิชชา”** (ข้อ ๑ ในมุล ๒) นั่นคือ ความไม่รู้จริงในอริยสัจจ์ ๔ กาล ๓ และ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ (อวิชชา-ตัณหา-กรรม-อาหาร-ความเกิด-ความแปร) โดยสังเคราะห์ (อนุโลม) ไปหาผลวิบาก (โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส) ที่เรียกว่า **“วิญญะ”** คือ มีกิเลส กรรม และ วิบาก และ (๒) **“ปฏิโลมปฏิจสมุปบาท”** คือ พิจารณาย้อนกลับจากผลวิบากที่เกิดขึ้น สืบกลับไปหาต้นเหตุ คือ **“การดับอวิชชา”** (อวิชชา-ตัณหา-กรรม-อาหาร-ความเกิด-ความแปร) ก็คือ การดับผลวิบาก (โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส) นี้ไปพร้อมด้วย ที่เรียกว่า **“วิวิญญะ”** คือ ปราศจาก กิเลส กรรม และ วิบาก โดยข้อสรุป ความรู้ในปฏิจสมุปบาท **“ธรรมฐิตินญาณ”** นั้น จะเห็นว่า องค์แห่งปัจจัยในปฏิจสมุปบาททั้งหมด (๑) เป็นสิ่งไม่เที่ยง (๒) เป็นสิ่งแปรปรวน และ (๓) เป็นสิ่งไม่มีตัวตน ด้วยอาการลักษณะแห่งสังขตะที่ **“มีความสิ้น-ความเสื่อม-ความคลาย-ความดับ-เป็นธรรมดา”** ด้วยอรรถว่า (๑) **สงฺขตํ = กระทำร่วมกันกับปัจจัยทั้งหลาย** (๒) **ปฏิจสมุปฺปนฺนํ = ที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น** (๓) **ขยธมฺมํ = มีความสิ้นไปเป็นสภาวะ** (๔) **วยธมฺมํ = มีความสลายไปเป็นสภาวะ** (๕) **วิราธธมฺมํ = มีความปราศจากยินดีเป็นสภาวะ** (๖) **นิโรธธมฺมํ = ความดับสนิทเป็นสภาวะ** ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔. ทุติยญาณวัตตสูตร

ว่าด้วย การแสดงญาณวัตต ๗๗ แก่ภิกษุ

(พระสูตรต้นคปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 189-193 FILE 26)

[๑๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่าน อนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง “ญาณวัตต ๗๗” แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟังญาณวัตตนั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้ว

[๑๒๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ “ญาณวัตต ๗๗” เป็นไฉน “ญาณวัตต ๗๗” นั้น ดังนี้

หมวดที่ ๑

- ความรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ๑
- ความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี ๑
- แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ๑
- ความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี ๑
- แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ๑
- ความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี ๑
- ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของชาตินั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ เป็นธรรมดา ๑

หมวดที่ ๒

- ความรู้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ๑
- ความรู้ว่า เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี ๑
- แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ๑
- ความรู้ว่า เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี ๑
- แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ๑
- ความรู้ว่า เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี ๑
- ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของภพนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ เป็นธรรมดา ๑

หมวดที่ ๓

ความรู้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี ๑
แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี ๑
แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี ๑
ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของอุปาทานนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ เป็นธรรมดา ๑

หมวดที่ ๔

ความรู้ว่า ตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี ๑
แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะตัณหาเป็นปัจจัยอุปาทานจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี ๑
แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี ๑
ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของตัณหา นั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ เป็นธรรมดา ๑

หมวดที่ ๕

ความรู้ว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี ๑
แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี ๑
แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี ๑
ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของเวทนานั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ เป็นธรรมดา ๑

หมวดที่ ๖

ความรู้ว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ๑

ความรู้ว่า เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี ๑

แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ๑

ความรู้ว่า เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี ๑

แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ๑

ความรู้ว่า เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี ๑

ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของผัสสะนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ เป็นธรรมดา ๑

หมวดที่ ๗

ความรู้ว่า เพราะสพายนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ๑

ความรู้ว่า เมื่อสพายนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี ๑

แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะสพายนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ๑

ความรู้ว่า เมื่อสพายนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี ๑

แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะสพายนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ๑

ความรู้ว่า เมื่อสพายนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี ๑

ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของสพายนะนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ เป็นธรรมดา ๑

หมวดที่ ๘

ความรู้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สพายนะจึงมี ๑

ความรู้ว่า เมื่อนามรูปไม่มี สพายนะจึงไม่มี ๑

แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สพายนะจึงมี ๑

ความรู้ว่า เมื่อนามรูปไม่มี สพายนะจึงไม่มี ๑

แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สพายนะจึงมี ๑

ความรู้ว่า เมื่อนามรูปไม่มี สพายนะจึงไม่มี ๑

ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของนามรูปนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ เป็นธรรมดา ๑

หมวดที่ ๙

ความรู้ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี ๑
แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี ๑
แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่อวิญญาณ ไม่มี นามรูปจึงไม่มี ๑
ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของวิญญาณนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ เป็นธรรมดา ๑

หมวดที่ ๑๐

ความรู้ว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่อสังขารไม่มี วิญญาณจึงไม่มี ๑
แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่อสังขารไม่มี วิญญาณจึงไม่มี ๑
แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่อสังขารไม่มี วิญญาณจึงไม่มี ๑
ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของสังขารนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ เป็นธรรมดา ๑

หมวดที่ ๑๑

ความรู้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี ๑
แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี ๑
แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่าจะ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี ๑
ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของอวิชชานั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ เป็นธรรมดา ๑

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า “ญาณวัตถุ ๑๑”

จบพุทธยญาณวัตถุสูตรที่ ๔ -----

ในความเป็นจริงนั้น “องค์แห่งปัจจัยในปฏิจสุมุบาท” ทั้ง ๑๒ องค์ ก็คือ สภาวะแห่งนามรูปที่เป็นขั้นทั้ง ๕ ที่เรียกว่า “เบญจขั้น-ขั้น ๕ - กงกิเลส-กงทุกซ์” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- (๑) “อวิชา” คือ ความไม่รู้ ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ หรือตามนัยอภิธรรมว่า อวิชา ๘-อวิชา ๔
- (๒) “สังขาร” คือ สภาพที่ปรุงแต่ง ได้แก่ สังขาร ๓-อภิสังขาร ๓
- (๓) “วิญญาณ” คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ วิญญาณ ๖
- (๔) “นามรูป” คือ นามและรูป ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ หรือ ตามนัยอภิธรรมว่า นามขั้น ๓ (เวทนา-สัญญา-สังขาร = เจตสิก คือ อาการลักษณะของจิต = วิญญาณ) กับ รูปขั้น (รูป) คือ รูป ๒๘ ได้แก่ มหาภูต ๔-ภูตรูป ๔ กับ อุปาทารูป ๒๔-อุปาทายรูป ๒๔ อีกนัยหนึ่ง คือ นามรูป = ขั้น ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ)
- (๕) “สพายนะ” คือ อายตนะ ๖ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ (ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ)
- (๖) “ผัสสะ” คือ ความกระทบ ความประจวบ ได้แก่ สัมผัส ๖
- (๗) “เวทนา” คือ ความเสวยอารมณ์ ได้แก่ เวทนา ๖
- (๘) “ตัณหา” คือ ความทะยานอยาก ได้แก่ ตัณหา ๖ มีรูปตัณหา เป็นต้น (ตัณหาในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในสัมผัสทางกาย และในธรรมารมณ์) และ ตัณหา ๓ = กามตัณหา-ภวตัณหา-วิภวตัณหา
- (๙) “อุปาทาน” คือ ความยึดมั่น ได้แก่ อุปาทาน ๔ = กามอุปาทาน-ทิฏฐูปาทาน-สีลัพพตอุปาทาน-อัตตวาทุอุปาทาน
- (๑๐) “ภพ” คือ ภาวะชีวิต ได้แก่ ภพ ๓ อีกนัยหนึ่งว่า ได้แก่ กรรมภพ (ภพคือกรรม ตรงกับ อภิสังขาร ๓: บุญ-บาป-อาเนญชา หรือ ปุญญาภิสังขาร-อปุญญาภิสังขาร-อาเนญชาภิสังขาร) กับ อุปัตติภพ (ภพคือที่อุบัติ ตรงกับ ภพ ๓: กามภพ ได้แก่ อบาย ๔ มนุษยโลก ๑ และ กามาวจรสวรรค์ ๖ -รูปภพ ได้แก่ รูปพรหม ๑๖ -อรูปภพ ได้แก่ อรูปพรหม ๔)
- (๑๑) “ชาติ” คือ ความเกิด ได้แก่ ความปรากฏแห่งขั้นทั้งหลาย การได้อายตนะ
- (๑๒) “ชรา มรณะ” คือ ความแก่และความตาย ได้แก่ ชรา (ความเสื่อมอายุ ความห่อหม่ออินทรีย์) กับ มรณะ (ความสลายแห่งขั้น ความขาดชีวิตินทรีย์)

ฉะนั้น ความรู้ดังกล่าวข้างต้น ๑๒ วัตถุประสงค์ นี้ ผสมผสาน ปฏิสังยุตด้วย “อนุโลมปฏิจสุมุบาท” กับ “ปฏิโลมปฏิจสุมุบาท” ทำให้เกิด ความรู้สูงสุดโดยปรมาต “ธรรมฉฐิติญาณ” (ธรรมนิยาม ๓) ทำให้เข้าใจลึกซึ้งกว้างไกลในเรื่อง “กฎแห่งกรรม” และ “กฎแห่งกรรมของสัตว์” (กฎแห่งกรรมของตน-กัมมัสสกตาแห่งตน) ส่งผลทำให้ไม่เกิดความคิดด้วยความประมาทในการสร้างคุณและละเว้นความชั่วทั้งปวง นอกจากนี้ อานิสงส์ที่ยิ่งใหญ่ที่พัฒนาจิตใจจึงถึง “จตุตถฌาน-ฌานที่ ๔” ที่มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่ (๑) “อุเบกขา” คือ ความวางอารมณ์เป็นกลาง เพราะความรอบรู้ด้วย “สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ” และ (๒) “เอกัคคตาแห่งสมาธิ” คือ สัมมาสมาธิ ที่จิตปราศจาก “นิรวณ-อวิชา-อติ-อกุศลธรรมทั้งหลาย” อันเป็น

อันตรายแก่สมาธิ ย่อมทำให้ “สติสัมปชัญญะ” เกิดความบริสุทธิ์ด้วย คือ **สัมมาสติ** (สติปัญญา ๔) เพราะฉะนั้น “จตุตถฌานกุศลจิต” จึงเป็นจิตตามสภาพที่ “หมดจด-สะอาด-บริสุทธิ์-ผ่องใส-เบิกบาน-ไม่มีมลทิน-ปราศจากอุปกิเลส-อ่อน-ควรแก่งาน-มั่นคง-ไม่หวั่นไหว” ที่เรียกว่า “จิตประภัสสร” ทำให้มีฤทธิ์เป็นธรรมดา ที่เรียกว่า “จตุตถฌานมี ๑๓ ประเภท” (พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 432-435 FILE 78) ดังนี้

- (๑) จตุตถฌาน อันเป็น **บาทแห่งฌานทั้งปวง**
- (๒) จตุตถฌาน อันเป็น **อิทธิวิธี-อิทธิวิธีญาณ**
- (๓) จตุตถฌาน อันเป็น **ทิพโสตญาณ**
- (๔) จตุตถฌาน อันเป็น **เจโตปริยญาณ**
- (๕) จตุตถฌาน อันเป็น **ปุพเพนิวาสญาณ** (ข้อ ๑ ในวิชา ๓)
- (๖) จตุตถฌาน อันเป็น **ทิพจักขุญาณ** (ข้อ ๒ ในวิชา ๓)
- (๗) จตุตถฌาน อันเป็น **ยถากัมมุปคตญาณ**
- (๘) จตุตถฌาน อันเป็น **อนาคังสญาณ**
- (๙) จตุตถฌาน อันเป็น **อากาสนัญญาตนฌาน**
- (๑๐) จตุตถฌาน อันเป็น **วิญญาณ์ญาตนฌาน**
- (๑๑) จตุตถฌาน อันเป็น **อาภิญญัญญาตนฌาน**
- (๑๒) จตุตถฌาน อันเป็น **เนวสัณญานาสัณญญาตนฌาน**
- (๑๓) จตุตถฌาน อันเป็น **โลกุตตรจตุตถฌาน**

ประเด็นสำคัญในเรื่องนี้ คือ การบรรลุความรู้แจ้งหรือความรู้วิเศษ ที่เรียกว่า “วิชา ๓” ใน ๒ ข้อ ได้แก่ (๑) “**ปุพเพนิวาสานุสติ**” คือ ความระลึกชาติได้ ย่อมทำให้เข้าถึง “**นามรูปปริจเฉทญาณ**” (ข้อ ๑ ในญาณ ๑๖) คือ ญาณหยั่งรู้ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นแต่เพียงนามและรูป และกำหนดจำแนกได้ว่าสิ่งใดเป็นรูป สิ่งใดเป็นนาม และทำให้เกิด “**วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ**” ได้แก่ **ขั้น ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรีย์ ๒๒-อริยสัจ ๔** กับ (๒) “**จตุปปาตญาณ-ทิพจักขุญาณ-กัมมัตสตกตาญาณ**” คือ ปัญญาเห็นสัตว์ทั้งหลายมีจิตสันตติสืบเนื่องด้วยอำนาจแห่งกรรมของตน ย่อมทำให้เข้าถึง “**ปัจฉยปริคคหญาณ**” (ข้อ ๒ ในญาณ ๑๖ เรียกอีกอย่างว่า “**กังขาวิตรณญาณ-ธัมมัญญิตติญาณ**”) คือ ญาณกำหนดจับปัจจัยแห่งนามรูป ญาณหยั่งรู้ที่กำหนดจับได้ซึ่งปัจจัยแห่งนามและรูปโดยอาการที่เป็นไปตามหลักกรรม **ปฏิบัติสมุปปบาท-ปฏิบัติสมุปปันนธรรม** (องค์ประกอบในภวจักรหรือสังสารจักร ได้แก่ **อัทธา ๓-สังขเป ๔-สนธิ ๓-วิญญู ๓-อาการ ๒๐-มูล ๒**) - **กฎแห่งกรรม-กฎแห่งกรรมของตน** (กัมมัตสตกตาแห่งตน) และทำให้เกิด “**วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ**” ได้แก่ **ปฏิบัติสมุปปบาท ๑๒** (อิทัปปัจจยตา-ปัจจยการ-ตถตา) และ **ปฏิบัติสมุปปันนธรรม**ทั้งหลาย ฉะนั้น องค์ความรู้ทั้งหลายที่เกิดขึ้นสะสมเป็น “**ปัญญา**” ทั้งหลายนั้น ที่เรียกว่า “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**”

ย่อมหมายถึงคำนิยามแห่งไวพจน์ ต่อไปนี้

ความมีสติสัมปชัญญะ นั้นคือ (๑) ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด-ความวิชัย-ความเลือกสรร-ความวิชัยธรรม-
-ความกำหนดหมาย-ความเข้าไปกำหนด-ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ-ภาวะที่รู้-ภาวะที่ฉลาด-
ภาวะที่รู้ละเอียด-ความรู้แจ่มแจ้ง-ความค้นคิด-ความใคร่ครวญ-ปัญญาเหมือนแผ่นดิน-ปัญญา
เครื่องทำลายกิเลส-ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง-ความเห็นแจ้ง-ความรู้ชัด-ปัญญาเหมือนประดัก

(๒) ปัญญา ปัญญินทรีย์-ปัญญาพละ-ปัญญาเหมือนศัสตรา-ปัญญาเหมือนปราสาท-ความสว่าง
คือปัญญา-แสงสว่างคือปัญญา-ปัญญาเหมือนประทีป-ปัญญาเหมือนดวงแก้ว-ความไม่หลง-
ความวิชัยธรรม-สัมมาทิฏฐิ

คำที่กล่าวถึงปัญญาทั้งหลายข้างต้น ย่อมหมายถึง “ธรรมฐิติญาณ” อันเป็นความรู้ใน “อิทัปปัจจยตา-
ปฏิจจสมุปบาท” ปัญญาต่างๆ นั้น มีส่วนเกี่ยวข้องกับระดับคุณภาพของจิต ซึ่งหมายถึงธรรม เช่นกัน ได้แก่
(๑) กามาวจรภูมิ (๒) รูปาวจรภูมิ (๓) อรูปาวจรภูมิ (๔) โลกุตตรภูมิ ดังรายละเอียดเพิ่มเติมต่อไปนี้

[๘๒๔] (๑) ปัญญาในกามาวจรกุศลธรรมและกามาวจรอัปายกตธรรม ชื่อว่า “กามาวจรปัญญา”
(๒) ปัญญาในรูปาวจรกุศลธรรมและรูปาวจรอัปายกตธรรม ชื่อว่า “รูปาวจรปัญญา” (๓) ปัญญา
ในอรูปาวจรกุศลธรรมและอรูปาวจรอัปายกตธรรม ชื่อว่า “อรูปาวจรปัญญา” (๔) ปัญญาในมรรค
๔ ผล ๔ ชื่อว่า “อปริยาปนปัญญา” (พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 589 FILE
78)

อนึ่ง ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ นั้น เรียกว่า “สัมมญาณ” ประกอบด้วย “ญาณ ๔-มรรคญาณธรรม” (พระ
สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิตานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 188 FILE 26) ดังนี้

ญาณที่ ๑ ประกอบด้วย ๔ อย่าง ใน “กามาวจรปัญญา” คือ (๑) “สวนมยญาณ” คือ ความรู้อัน
สำเร็จด้วยการฟัง (๒) “สัมมสนญาณ” คือ ความรู้อันเกิดจากการพิจารณา (๓) “ปฏิวธญาณ” คือ
ความรู้อันเกิดจากการรู้แจ้งแทงตลอด (๔) “ปัจจเวกขณญาณ” คือ ความรู้อันเกิดจากการพิจารณา
ทบทวนกิจในอริยสัจจ์ ๔

ญาณที่ ๒ ประกอบด้วย ๔ อย่าง ใน “รูปาวจรปัญญา” คือ (๑) “สวนมยญาณ” คือ ความรู้อันสำเร็จ
ด้วยการฟัง (๒) “สัมมสนญาณ” คือ ความรู้อันเกิดจากการพิจารณา (๓) “ปฏิวธญาณ” คือ ความรู้
อันเกิดจากการรู้แจ้งแทงตลอด (๔) “ปัจจเวกขณญาณ” คือ ความรู้อันเกิดจากการพิจารณาทบทวน
กิจในอริยสัจจ์ ๔

ญาณที่ ๓ ประกอบด้วย ๓ อย่าง ใน “อรุปาวจรปัญญา” คือ (๑) “สวณมยญาณ” คือ ความรู้อันสำเร็จด้วยการฟัง (๒) “ปฏิเวชญาณ” คือ ความรู้อันเกิดจากการรู้แจ้งแทงตลอด (๓) “ปัจจบเวกขณญาณ” คือ ความรู้อันเกิดจากการพิจารณาทบทวนกิจในอริยสัจจ์ ๔

ญาณที่ ๔ ประกอบด้วย ๓ อย่าง ใน “อปริยาปนปัญญา” (โลกุตระธรรม) คือ (๑) “สวณมยญาณ” คือ ความรู้อันสำเร็จด้วยการฟัง (๒) “ปฏิเวชญาณ” คือ ความรู้อันเกิดจากการรู้แจ้งแทงตลอด (๓) “ปัจจบเวกขณญาณ” คือ ความรู้อันเกิดจากการพิจารณาทบทวนกิจในอริยสัจจ์ ๔

ด้วยเหตุนี้ ทั้ง “ฌานวัตถุ ๔๔” และ “ญาณวัตถุ ๗๗” นั้น ย่อมเป็นองค์ความรู้ประกอบในการเจริญภาวนา ที่ผู้ปฏิบัติธรรมจำเป็นต้องใช้อำนาจพลังทั้ง (๑) “สมถพลัง-เจโตวิมุตติ” กับ (๒) “วิปัสสนาพลัง-ปัญญาวิมุตติ” ร่วมกัน เป็นเอกเทศอย่างเดียวกัน โดยธรรมแต่ละอย่างไม่ละเมิดซึ่งกันและกัน อนึ่ง “ฌานวัตถุ ๔๔” และ “ญาณวัตถุ ๗๗” นั้น ต่างเป็นกระบวนการคิด (โยนิโสมนสิการ) ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับ (๑) “จตุปปาทญาณ-ทิพพจักขุญาณ-กัมมัตสตกตาญาณ” (ข้อ ๒ ในวิชา ๓) กับ (๒) “ปัจจบปริคคหญาณ-กังขาวิตรณญาณ-สัมมัญญิตติญาณ” (ข้อ ๒ ในญาณ ๑๖) ที่เรียกสามัญว่า **ปัญญา รุรอบในหลักปฏิจสมุปบาท** ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมบกพร่องในปัญญากลุ่มนี้ ก็ย่อมเป็น **“ผู้ไม่ประกอบด้วยเหตุผล - ไม่มีสัมมญาณและอันวญาณ”** ความก้าวหน้าในวิปัสสนากัมมัฏฐานย่อมเจริญคืบหน้าได้ยาก ถึงแม้มีความเป็นไป ก็เป็นไปในทางที่ผิด ความไม่ใส่ใจทางแห่งมัชฌิมาปฏิบัติ เป็นฝ่ายธรรมคำ อันมีฤทธิ์ในทางบาปชั่วแห่งอกุศลธรรม (มิจฉัตตะ ๑๐: มิจฉาทิฏฐิ-มิจฉาสังกัปปะ-มิจฉาวาจา-มิจฉากัมมันตะ-มิจฉาอาชีวะ-มิจฉาวายมะ-มิจฉาสติ-มิจฉาสมามิ หรือ **มิจฉามรรค** คือ บาทวิถีแห่งความชั่ว อัปมงคลปัญญา มีทรมปัญญา)

ในกระบวนการคิดตามสถานะแห่งการปฏิบัติธรรม ที่เป็น “สัมมาทิฏฐิ” นั้น ผู้ปฏิบัติธรรมต้องมองทะลุถึงสถานะแห่งนามรูป ที่หมายถึง “ขั้น ๕-เบญจขันธ์: รูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ” โดยเปรียบเทียบกับองค์ความรู้ใน “ทุกขสัจจ์-ทุกขอริยสัจจ์” นั่นคือ พิจารณาเห็น “อวิชา-ตัณหา-อุปาทาน” (นามรูปปริจเฉทญาณ) ที่ก่อตัวและดับไปในอรรถว่า “อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข” ถ้าคิดเช่นนี้ไม่ได้ ก็ไม่รู้จะมาปฏิบัติธรรมหาอะไรเป็นแก่นสาร เมื่อเข้าใจเป็นเช่นนี้แล้ว ก็ให้คิดหาทางดับทุกข์นั้นเสีย (ปัจจบปริคคหญาณ) ซึ่งมีมูลเหตุมาจากกิเลส “อวิชา-ตัณหา” (มูล ๒) นั่นคือ “สมุทัยสัจจ์-ทุกขสมุทัยอริยสัจจ์” ส่วนขั้นตอนในการดับทุกข์นั้น เรียกว่า “นิโรธสัจจ์-ทุกขนิโรธอริยสัจจ์” เพื่อให้บรรลุถึง “สามัญผล ๔-อริยผล ๔” นอกจากนี้ ยังต้องคำนึงถึง การหาแนวทางในการดับทุกข์นั้น คือ การเจริญภาวนาด้วย “มรรค-ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา-ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์” หรือที่เรียกว่า “อริยมรรค” ได้แก่ “อริยสัจจ์ ๔-อริยมรรค ๘-อริยมรรคมีองค์ ๘” ปัญญาอันเป็นองค์ความรู้ใน “อริยมรรค ๘-อริยผล ๔” เรียกว่า “อปริยาปนปัญญา” ซึ่งหมายถึง “ธรรมญาณ-สัมมญาณ” ส่วนปัญญาที่ตรวจสอบทบทวนความสำเร็จในอริยมรรคและอริยผลนั้น คือ “ปัจจบเวกขณญาณ” ที่เรียกว่า “อันวญาณ” อันนำไปสู่ “อาสวักขยญาณ” คือ

ญาณทำให้อาสวะสิ้นไป ที่เรียกว่า “สัมโพธิ-ความตรัสรู้” ก่อนถึง “บรมธรรมแห่งพระนิพพาน” ถ้าผู้ปฏิบัติยังมีชีวิตอยู่ เรียกว่า “สตูปาทิเสสนิพพาน” คือ นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ (สัญญา-เวทนา) ผู้มีปัญญาถึงแล้วซึ่งพระเสขะ แต่ถ้าตรัสรู้สัมโพธิญาณแล้วเสียชีวิต (ชีวิตสมสึตี) เรียกว่า “อนุปาทิเสสนิพพาน” คือ นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ ผู้มีปัญญาถึงแล้วซึ่งพระอเสขะ เพราะฉะนั้น การจำแนกปัญญาในพระพุทธศาสนา ยังพิจารณาถึง “ชีวิต” (Life) กับ “เวลา” (Time) [สิ่งที่ประกอบด้วยปัจจัย ๒ อย่าง จึงเป็น “สังขตธรรม” เพราะไม่อยู่นิ่งในเวลา ซึ่งแตกต่างจาก “อสังขตธรรม” นั่นคือ “อมตธาตุแห่งนิพพาน” ฉะนั้น พระธรรมของพระพุทธศาสนาจึงเป็นหลักการหรือทฤษฎีที่อยู่เหนือเวลาหรือวิสัยโลก] ได้แก่ (๑) ปัญญาที่ประกอบด้วยขณะแห่งชีวิต “ชีวิตินทรีย์” ทั้งฝ่ายรูปธรรมและนามธรรม กับ (๒) ปัญญาที่ไม่ประกอบด้วยขณะแห่งชีวิต คือ “ไม่มีองค์แห่งปัจจัยในปฏิจกสมุปบาททั้ง ๑๒ ประการ” โดยพิจารณาตามแนว “อัทธา ๓-กาล ๓” ได้แก่

- (๑) อดีต = อวิชชา-สังขาร
- (๒) ปัจจุบัน = วิญญาณ-นามรูป-สพยคตนะ-ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ
- (๓) อนาคต = ชาติ-ชรา มรณะ (พร้อมวิบาก = โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส)

สภาวะดังกล่าวนี้ คือ “วิวิญญะ-นิพพาน” หมายถึง ปราศจากสังสารจักร ปราศจากวิญญะ ปราศจากขันธทั้ง ๕ มีความเป็นอมตะเหนือกาลเวลา การบรรลुकความตรัสรู้ได้ จึงเรียกว่า “ถึงกระแสแห่งนิพพาน” การบรรลุดังกล่าวปฏิบัติแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ อริยสัจ ๔ จึงเรียกว่า “ถึงกระแสแห่งอริยมรรค” ซึ่งเป็นการตัดกระแสแห่งวิญญะ ได้แก่ กิเลส กรรม และ วิบาก หรือการตัดกรรมทั้งหลายแห่งการปรุงแต่งใน (๑) กระแสตัณหา (๒) กระแสทิฏฐิ (๓) กระแสกิเลส (๔) กระแสทวารจิต และ (๕) กระแสอวิชชา ที่เรียกว่า “อกุศลธรรม” ทั้งหลาย ผู้ที่ถึงกระแสแห่งอริยมรรคได้ในแต่ละขั้นจึงมีปัญญาเห็นธรรมในระดับแตกต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับ “ไตรสิกขา: อริสัจตสิกขา-อริจิตตสิกขา-อริปัญญาสิกขา” ดังนี้

- (๑) “กามาวจรปัญญา” ปัญญาในกามาวจรกุศลธรรมและกามาวจรอัพยากรธรรม ด้วยอาศัยการปฏิบัติธรรมคุณวิธ [ธัมมานุวัตรปฏิบัติ-ปฏิบัติธรรมคุณหลัก] โดยการประกอบความเพียรใน “อริสัจตสิกขา” ได้แก่ สัมมวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ
- (๒) “รูปาวจรปัญญา” ปัญญาในรูปาวจรกุศลธรรมและรูปาวจรอัพยากรธรรม ด้วยอาศัยการปฏิบัติธรรมคุณวิธ [ธัมมานุวัตรปฏิบัติ-ปฏิบัติธรรมคุณหลัก] โดยการประกอบความเพียรใน “อริจิตตสิกขา” ได้แก่ สัมมวាយามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ
- (๓) “อรุปาวจรปัญญา” ปัญญาในอรุปาวจรกุศลธรรมและอรุปาวจรอัพยากรธรรม ด้วยอาศัยการปฏิบัติธรรมคุณวิธ [ธัมมานุวัตรปฏิบัติ-ปฏิบัติธรรมคุณหลัก] โดยการประกอบความเพียรใน “อริจิตตสิกขา” ได้แก่ สัมมวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ
- (๔) “อปริยาปนปัญญา” ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ด้วยอาศัยการปฏิบัติธรรมคุณวิธ [ธัมมานุวัตรปฏิบัติ-ปฏิบัติธรรมคุณหลัก] โดยการประกอบความเพียรใน “อริปัญญาสิกขา” ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ

เพราะฉะนั้น “ปฐมญาณวัตถุ ๔๔” กับ “ทุติยญาณวัตถุ ๗๗” จึงเป็นรากฐานสำคัญในกระบวนการคิดในการเจริญภาวนากรรมฐาน ที่สืบเนื่องจากความไพบุลย์แห่งปัญญาสามัญทางวิสัยโลก ดังนี้

รูปแบบเสริมสร้างทักษะการคิดขั้นสูง

(ทิสนา เขมมณี และคณะ. ๒๕๔๕)

(๑) ทักษะการคิดขั้นพื้นฐาน

- ทักษะการคิดที่ใช้ในการสื่อสาร รวม ๔ ทักษะ
การฟัง การพูด การอ่าน การเขียน
- ทักษะการคิดที่เป็นแกน รวม ๑๘ ทักษะ
สังเกต สำรวจ สำรวจค้นหา ตั้งคำถาม ระบุ เก็บรวบรวมข้อมูล เปรียบเทียบ คัดแยก จัดกลุ่ม จำแนกประเภท เรียงลำดับ แปลความ ตีความ เชื่อมโยง สรุปย่อ สรุปอ้างอิง ให้เหตุผล นำความรู้ไปใช้

(๒) ทักษะการคิดขั้นสูง

- ทักษะการคิดซับซ้อน รวม ๑๘ ทักษะ

ทำความเข้าใจ	สรุปลงความเห็น	ให้คำจำกัดความ
วิเคราะห์	สังเคราะห์	ประยุกต์ใช้ความรู้
จัดระเบียบ	สร้างความรู้	จัดโครงสร้าง
ปรับโครงสร้าง	หาแบบแผน	พยากรณ์
หาความเชื่อพื้นฐาน	ตั้งสมมติฐาน	พิสูจน์ความจริง
ทดสอบสมมติฐาน	ตั้งเกณฑ์	ประเมิน
- ทักษะลักษณะการคิด รวม ๙ ทักษะ

คิดคล่อง	คิดหลากหลาย	คิดละเอียด
คิดชัดเจน	คิดอย่างมีเหตุผล	คิดถูกต้อง
คิดกว้าง	คิดไกล	คิดลึกซึ้ง
- ทักษะกระบวนการคิด รวม ๔ ทักษะ

คิดวิจารณ์ญาณ	คิดตัดสินใจ	คิดแก้ปัญหา
คิดวิจัย	คิดริเริ่ม	คิดสร้างสรรค์
- ทักษะควบคุมและประเมินการคิดของตนเอง รวม ๒ ทักษะ

ตรวจสอบความก้าวหน้าของตนเอง	ปรับปรุงกระบวนการคิด
-----------------------------	----------------------

ความผสมกลมกลืนกันระหว่าง “ปัญญาสามัญ” (สุตมยปัญญา-จินตามยปัญญา) กับ “ปัญญาวิปัสสนา” ทำให้เกิดปัญญาญาณอีกมากมาย ที่เรียกว่า “ภาวนามยปัญญา” ฉะนั้น ผู้เฝ้ารอในธรรม ผู้ค้ำชูธรรม (ชมรมปิติ) จึงไม่ควรละเลยการเจริญธรรม คือ “**ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย**” (อปปมาโท จ ชมเมสุ ข้อ ๒๑ ในมงคล ๓๘) ทักษะการเรียนรู้ในการเชื่อมโยงทางปัญญาอันทำให้เกิดความคิดริเริ่มใหม่ๆ ความคิดสร้างสรรค์ ความคิดคัดแปลงประยุกต์ คือ “กระบวนการต่อยอดทางปัญญา” ฉะนั้น กระบวนการย่อยความคิด เพื่อให้ความคิดเกิดการตกผลึก มีการเพิ่มพูนและงอกเงยความคิดใหม่ๆ ขึ้นมานั้น เป็นสถานะสำคัญในภูมิแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐานเช่นเดียวกัน คือ “**กรรมฐานไม่ค้ำวน**” ความคิดแบบขาดค้ำวนจึงเป็นเรื่องอับปัญญา จะเห็นอะไรก็คิดไม่ได้บอกไม่ถูก ไม่รู้ว่าจะให้ทำอะไรต่อ ต่อยอดทาบถึงไม่เป็น เพราะหมดความคิดพอดี ในทางพระพุทธศาสนาจึงเน้นถึงสถานะปัญญาแตกฉาน นั่นคือ “**ปฏิสัมภิทา ๔**” อันเป็นด่านแรกของการเข้าถึงกระแสแห่งอริยมรรค ซึ่งก็มีรากฐานมาจากหลักแนวคิดใน “**ปฏิจสุมุปปาท-อทัปปัจจยตา-ปัจจยาการ**” ตัวกระบวนการอันเป็นกลไกขับเคลื่อนปัญญา คือ “**โยนิโสมนสิการ**” บวกกับฐานข้อมูลที่เป็นอาหารของความคิด คือ “**ปรโตโฆสะ**” ดังนี้

“โยนิโสมนสิการ” หมายถึง **การใช้ความคิดถูกวิธี** คือ การทำในใจโดยแยกคาย มองสิ่งทั้งหลาย ด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สืบหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธี ให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสถานะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย นั่นคือ ตามหลักปฏิจสุมุปปาท สัมปยุตต์ด้วยอริยสัจ ๔ และปัญญารู้เห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริงในกาลทั้ง ๓ ธรรมทั้งหลายที่เกื้อกูลใน “โยนิโสมนสิการ” ได้แก่ (๑) **อปปมาทะ**-ความไม่ประมาท (๒) **วิริยารัมภะ**-การปรารถนาความเพียร ทำความเพียรมุ่งมั่น (๓) **อทัปปัจจยตา**-ความมักน้อย ไม่เห็นแก่ได้ (๔) **สันตุกฺกฺสี**-ความสันโดษ (๕) **สัมปชัญญะ**-ความรู้ตัวสำนึกตระหนักชัดด้วยปัญญา (๖) **กุสลธัมมานุโยค**-การหมั่นประกอบกุศลธรรม (๗) **สีลสัมปทา**-ความถึงพร้อมแห่งศีล (๘) **ฉันทสัมปทา**-ความถึงพร้อมแห่งฉันทะ (๙) **อิตตสัมปทา**-ความถึงพร้อมแห่งตนคือมีจิตใจซึ่งพัฒนาเต็มที่แล้ว (๑๐) **ทัญญูสัมปทา**-ความถึงพร้อมแห่งทัญญู และ (๑๑) **อปปมาทสัมปทา**-ความถึงพร้อมแห่งอปปมาทะ กล่าวโดยย่อ คือ ข้อประพฤติปฏิบัติที่พร้อมด้วย “**อริยมรรคมีองค์ ๘-อริยมรรค ๔-อริยสัจ ๔-ปฏิจสุมุปปาท ๑๒**” อย่างถูกหลักธรรมและสมบูรณ์ถึงปรมัตถประโยชน์

“**ปรัตยโฆสะ**” หมายถึง องค์ความรู้ที่เก็บสะสมพอกพูนไว้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ซึ่งเกิดขึ้นจากการแสวงหาความรู้ตามวิสัยโลก ๖ ขั้นตอน ได้แก่ (๑) การสอบถามจากผู้รู้ [Authority] (๒) การศึกษาจากขนบธรรมเนียมประเพณี [Tradition] (๓) การใช้ประสบการณ์ [Experience] (๔) วิธีการอนุมาน [Deductive Method] (๕) วิธีการอุปมาน [Inductive Method] และ (๖) วิธีการทางวิทยาศาสตร์ [Scientific Method] วิธีสุดท้ายนี้ เป็นวิธีที่ดีที่สุด เพราะเป็นวิธีการแสวงหาความรู้โดยใช้หลักการของวิธีการอุปมานและวิธีการอนุมานมาผสมผสานกัน โดยมีขั้นตอนการเสาะแสวงหาความรู้โดยเริ่มจากการที่มนุษย์เริ่มเรียนรู้ทีละเล็กทีละน้อยจากประสบการณ์ตรง ความรู้เก่าๆ และการสังเกต เป็นต้น จนกระทั่งรวบรวมแนวความคิดเป็นแนวความรู้ต่างๆ ที่สมมติขึ้นมา ซึ่งเป็นวิธีการอุปมานและหลังจากนั้นก็ใช้วิธีการอนุมานในการแสวงหาความรู้ทั่วไป โดยเริ่มจากสมมติฐานซึ่งเป็นส่วนรวม แล้วศึกษาไปถึงส่วนย่อยๆ เพื่อที่จะศึกษาถึงการหาความสัมพันธ์ระหว่างส่วนย่อยกับส่วนรวม เพื่อให้ได้ข้อสรุปของความรู้ต่างๆ กล่าวโดยสรุป “**ปรัตยโฆสะ**” ก็คือ “**ต้นท่อนทางปัญญา**” (ขุมทรัพย์ทางปัญญา) ที่ต้องผสมผสานกับ “**รูปแบบเสริมสร้างทักษะการคิดขั้นสูง**” ดังกล่าวข้างต้น บวกกับ “**โยนิโสมนสิการสัมปทา**” คือ ความถึงพร้อมกระบวนการคิดที่ถูกหลักวิธีที่สืบเนื่องภายในตนเอง โดยเป็นไปตามแนวทางสายกลางแห่งปัญญา คือ “**มัชฌิมาปฏิปทา**”

หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนานั้น ไม่สนับสนุนให้มนุษย์สิ้นคิด “**อโยนิโสมนสิการ**” หมายถึง *ความรู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้ตาม ความไม่พร้อม ความไม่แทงตลอด ความไม่รับทราบ ความไม่กำหนดลงทราบ ความไม่ฟังเล็ง ความไม่พิจารณา ไม่ทำให้แจ่มแจ้ง ความเป็นผู้ทราบปัญญา ความเป็นผู้เขลา ความหลงทั่ว ความหลงพร้อม ความโง่เขลาเบาปัญญา หรืออีกนัยหนึ่ง ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย ในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย ในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาตัวตนว่าเป็นอัตตาตัวตน ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม หรือความนึก ความนึกเนื่องๆ ความคิดความพิจารณา ความทำไว้ในใจแห่งจิต โดยผิดจากความจริง* กล่าวโดยสรุป คือ จิตใจถูกครอบงำด้วยด้วย “**อวิชชา**” คือ มี **โธณะคืออวิชชา** [กิเลสอันเป็นดุจกระแส่น้ำหลากทั่วใจสัตว์] มี **โยคะคืออวิชชา** [กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ] **อนุสัยคืออวิชชา** [กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดาน] มี **ปริญญฐานคืออวิชชา** [กิเลสที่ปลุกขึ้นมาเร้ารุมกลุ่มรุมครอบงำอยู่ในจิตใจ] มี **คัมภะคืออวิชชา** [กิเลสเครื่องรั้ง] **สังโยชน์คืออวิชชา** [กิเลสเครื่องผูกมัดไว้ทั้งหมด] มี **ลิมคืออวิชชา** [ลัทธิ – กิเลส ทำให้ติด โดยแท้ ถอนขึ้นได้ยาก] และ มี **อกุศลมูลคือโมหะ** [ความลุ่มหลง หมกมุ่น มัวเมา ไม่มีปัญญา]

ประการสุดท้ายนี้ มีข้อคิดอีกประการหนึ่ง คือ ในการปฏิบัติธรรมหรือการเจริญภาวนานั้น อำนาจแห่งสมาธิจิตนั้น สามารถดับ “ราคะ” ได้ ส่วนอำนาจแห่งปัญญาญาณนั้น สามารถดับ “อวิชชา” ได้ ปัญญาเบื้องต้นอันเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้รู้เห็นสภาวธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง คือ “**ปัจจุสมุปบาท ๑๒**” คือ ปัญญาารู้ถึงสาเหตุแห่งทุกข์ (ธัมมปฏิสัมภิตา) ที่ทำให้เห็นสภาพแห่งทุกข์ (อตัลปฏิสัมภิตา) คำนิยามทั้งหลายทั้งที่เป็นบาปและโลกสมมติได้บัญญัติไว้ คือ ความเข้าใจสื่อความหมายด้วยศัพท์ที่ถูกต้อง (นิรุตติปฏิสัมภิตา) และมีปริชาสามารถแสดงจำแนกแจกธรรมได้ด้วยปัญญาแห่งการหยั่งรู้ (ปฏิภาณปฏิสัมภิตา) ธรรมทั้งหมดที่กล่าวไว้นี้ คือ คุณบทแห่งบุคคลผู้เป็นอริยบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “**พระอรหันต์**” ฉะนั้น กระบวนการคิดการใช้เหตุผลที่ประกอบด้วยญาณหยั่งรู้ (ยถาภูตญาณทัสสนะ = จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชชา-แสงสว่าง) จึงเป็นคุณสมบัติของ “**ภาวิตัตต์**” ผู้ถึงพร้อมด้วยอำนาจพลังแห่งภาวนา หรือผู้ถึงพร้อมด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ “**มัคคสมังคิ**” ตามนัยสูงสุดโดยปรมาตม์ นั่นคือ “**พระอรหันต์**” แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายนั้น จะเจริญอริยธรรมอริยมรรคอยู่ในขั้นใดก็ตาม ท่านเหล่านั้น กำลังประกอบความเพียรอันยิ่งใหญ่แก่ตนและพระศาสนา ถ้าสามารถเข้าถึงกระแสแห่งอริยมรรค ก็หมายถึง ความเข้าถึงกระแสแห่งนิพพาน ตั้งแต่ โสคาบัน สกทาคามี อนาคามี จนถึง อรหันต์ ฉะนั้น ความสำเร็จในการเข้าถึงกระแสแห่งอริยมรรค และการเข้าถึงกระแสแห่งบรมธรรมซึ่งนิพพานในพระพุทธศาสนานั้น ย่อมอาศัยอำนาจความเพียรและปัญญาจาก “**เจโตวิมุตติ**” คือ ธรรมทั้งหลายแห่งสมถะ และกับ “**ปัญญาวิมุตติ**” คือ ธรรมทั้งหลายแห่งวิปัสสนาพละ ที่ผสมกลมกลืนเป็นเอกภาพเดียวกันแห่ง “**ญาณสัมปยุตต์**” (ธรรมสามัคคี-Synergy) หรือความมีลักษณะสากล (Universality) และความเป็นเอกเทศเฉพาะตน (ปัจจุตติลักษณะ-Uniqueness) ไม่ละเมิดซึ่งกันและกัน เพราะฉะนั้น **ธรรมทั้งหลายจึงเป็นองค์รวมแห่งธรรมทั้งหลาย มีทั้งเกิดและดับพร้อมๆ กัน เป็นธรรมดา** สิ่งนี้คือความรู้เห็นตามเป็นจริงด้วยปัญญาว่า “**สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา**” สิ่งนี้จึงเรียกว่า “**ดวงตาเห็นธรรม-ธรรมจักขุ**” นั่นคือ ตาแห่งปัญญานี้ ย่อมเกิดขึ้นได้ในผู้เจริญอริยมรรคให้มาก ทำให้มาก ทำให้สมบูรณ์ ทำให้ไปพบลย์ด้วยธรรมทั้งหลาย.

